

DRAMALARNING SAHNA TALQINIDAGI FOLKLORIZMLAR LINGVOTRANSFORMATSIYASI

Oybek Tohirov

O'zDSMI "Sahna nutqi" kafedrası katta o'qituvchisi
orcid.0009-0004-4900-2055

Annotatsiya. Folklorizm lingvopoetik tadqiqotlarda badiiy matn tarkibiga kiritilgan xalq og'zaki ijodiga xos barqaror va yaxlit birliklarni anglatadi. Ushbu birliklar matnda milliy-madaniy kodni aktuallashtirish, jonli nutq koloritini yaratish, ekspressivlikni kuchaytirish va personaj nutqini individuallashtirish vazifasini bajaradi. Qo'shiqlar, laparlar, latifalar, maqol-matallar, aforizmlar hamda an'anaviy o'yin shakllari muayyan badiiy-estetik maqsad asosida qo'llanib, asarning intertekstual tabiatini ta'minlaydi. Maqolada dramatik asarlardagi folklorizmlarning sahna talqinida yuz beradigan transformatsion jarayonlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: folklorizm, lingvotransformatsiya, dramatik asar, sahna talqini, intertekstuallik.

LINGUISTIC TRANSFORMATION OF FOLKLORISMS IN THE STAGE INTERPRETATION OF DRAMAS

Oybek Tohirov

Senior lecturer of the Department of "Stage Speech" of the
Uzbek State Institute of Music and Drama
orcid.0009-0004-4900-2055

Abstract. In linguopoetic studies, folklore means stable and integral units inherent in folk oral creativity included in the composition of a literary text. These units perform the function of actualizing the national-cultural code in the text, creating a lively speech color, enhancing expressiveness, and individualizing the character's speech. Songs, rhymes, anecdotes, proverbs, aphorisms, and traditional game forms are used based on a certain artistic and aesthetic goal, ensuring the intertextual nature of the work. The article discusses the transformation processes that occur in the stage interpretation of folklore in dramatic works.

Keywords: folklore, linguistic transformation, dramatic work, stage interpretation, intertextuality.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ФОЛЬКЛОРИЗМОВ В СЦЕНИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ДРАМАТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Ойбек Тохиров

Старший преподаватель кафедры «Сценическая речь» Узбекского
государственного института музыки и драмы.
orcid.0009-0004-4900-2055

Аннотация. В лингвопоэтических исследованиях фольклор понимается как устойчивые и целостные единицы, присущие народному устному творчеству и включенные в композицию литературного текста. Эти единицы выполняют функцию актуализации национально-культурного кода в тексте, создания живого речевого колорита, усиления выразительности и индивидуализации речи персонажа. Песни, рифмы, анекдоты, пословицы, афоризмы и традиционные игровые формы используются на основе определенной художественно-эстетической цели, обеспечивая интертекстуальный характер произведения. В статье рассматриваются процессы трансформации, происходящие при сценической интерпретации фольклора в драматических произведениях.

Ключевые слова: фольклор, лингвистическая трансформация, драматическое произведение, сценическая интерпретация, интертекстуальность.

Folklorizm atamasi lingvopoetik tadqiqotlarda, badiiy matnga olib kirilgan xalq og‘zaki ijodiga xos yaxlit birliklarga nisbatan ishlatiladi. Folklorizmlar odatda matnga jonli nutqqa xoslikni, ta’kidlash uchun olib kiriladi. Qo‘shiq, lapar, latifalar, xalq donoligini ifodalovchi aforizmlar, turli o‘yinlar badiiy matnga muayyan maqsad bilan olib kiriladi va ular asarning intertekstualligini ta’minlashga ham xizmat qiladi. Tilshunos A. Azizova folklorizmlarning adabiyotshunoslik va folklorshunoslik nuqtai nazaridan keng o‘rganilganligini aytib o‘tadi rus tilshunoslari tomonidan bu masalaning chuqur o‘rganilganligini ta’kidlaydi va u quyidagicha yozadi: A.G.Kostina “folklorizm” tushunchasi keng qamrovli ekanligini, folklor matnlarining o‘ziga xos folklor formulasi va folkloremadan iborat bo‘lishini ta’kidlaydi. A.G.Kostina fikriga ko‘ra, folklorema an’anaviy ma’noga ega bo‘lgan obrazli, ramziy leksema, ibora (shu jumladan folklor formulasi ham), folklor matnining bir qismi yoki kichik folklor janri matnidan iborat. Bu ma’no matn yaratuvchisining mifologik tafakkuri, marosim yoki ideallashtirilgan folklor voqeligining o‘ziga xos xususiyatlari bilan

belgilanadi. Folkloremaning asosiy mohiyati shundaki, u ijodkorning dunyoqarashini aks ettiradi va folklorning chuqur ma'nosini ochib beradi. Folklorema maqol yoki matal bilan ifodalanishi mumkin.

Y.Xushvaqtov qalamiga mansub "Chimildiq" asari boshdan oxiriga qadar folklorizmga xos materiallarga boy. Asar avvalida kelinni o'lan qo'shig'i jo'rligida olib kirishi tasvirlanadi. Sahna talqinida ham mazkur epilog bor, lekin asardagi kabi to'liq shaklda emas, balki bir qismi tushirilib o'rniga yor-yor ohangida takrorlanuvchi aytimlar bilan to'ldirilgan holda ijro etiladi. Ayrim satrlar esa ijroga mos ravishda o'zgartiriladi. Masalan: "*Bodom shoxi singanda- yo, bolam desin yor-yor, bolam desin yor-yor*" satri "*Bodom shoxi qayrilganda, bolam desin yor-yor, bolam desin yor-yor*" tarzida transformatsiya qilingan.

Matnda kuyovnavkarlar doira chalib ijro etadigan "*Yor-yor yoroney*" qo'shig'ining matni asarning sahna talqinida butunlay o'zgartirilgan. Asosiy matnda quyidagi lapar berilgan:

Beda bersang toyga ber yor-yor yoroney

Kasir-kusir chaynasin yor-yor yoroney.

qizni bersang yoshga ber yor-yor yoroney,

Ishqi bilan o'ynasin yor-yor yoroney.

Sahna talqinida esa uning o'rniga shu ohangdagi boshqa bir qo'shiq qo'llanilgan. Ijroda mazkur qo'shiqni xalq og'zaki ijodida kengroq tarqalgan, nisbatan aytishga qulay bo'lgan versiyasiga almashtirish maqsad qilingan.

Yana bir o'rinda checha (momo) obrazi tilidan aytiladigan: "*Oftobi anbarim xush keldingiz, Yurtimning sarvari xush keldingiz*" satrlari bilan boshlanuvchi laparda "*yurtimning sarvari*" birikmasi o'rnida "*yigitlarning sardori*" birikmasi qo'llanadi va bu transformatsiyaning "leksik tanlash" tamoyiliga juda mos keladi. Bu transformatsiyada kuyovni "*yurt sarvari*" sifatida baholashdan ko'ra "*yigitlarning sardori*" sifatida baholashning ma'qul va mubolag'asiz bo'lishi sahna ijrochilari tomonidan to'g'ri sezilgan. Mazkur parcha ijrosi oldidan matnda "*Ey to'xtang, voy esim qursin, bu o'ris zamonida urf-odatlarimiz ham esdan chiqib ketyapti. Odatimiz bo'yicha kuyov kelinning qo'lidin ro'molchani olmaguncha o'tirmaydi*" gapi aytilishi kerak. Biroq, birinchi gap, ya'ni "*Ey to'xtang, voy esim qursin, bu o'ris zamonida urf-odatlarimiz ham esdan chiqib ketyapti*" qismi sahna talqinidan tushirilgan. E'tiborga molik joyi shundaki, urf-odatlarining esdan chiqishiga "*o'ris zamon*" matnda alohida ta'kidlangan bo'lib, sahnada tilga olinmaydi. Bu esa o'z navbatida, aynan, "*o'ris zamon*" ta'kidlangani uchun ham tushirilganmidi, degan savolni paydo qiladi.

"Chimildiq" folklor-etnografik dramasida folklorizmlarning turli ko'rinishlari uchraydi. Ular ichida duo folklorizmi lingvopoetik jihatdan alohida ahamiyatga ega nutqiy birliklar hisoblanadi. Duolar xalq og'zaki ijodiga xos muayyan qoliplar

asosida tuziladigan nutq shaklidir. Duo folklorizmi tuzilish jihatidan ko'p qatlamli bo'lib, an'anaviylik, marosimlarga xoslanganlik, barqarorlik xususiyatlariga ega nutq hisoblanadi. Badiiy matnda qo'llanilganda vazifa jihatidan, jamiyatdagi axloqiy me'yor, kolektiv ong va qadriyatlarga e'tibor qaratish, diniy-ijtimoiy birdamlikni ta'kidlash hamda matnning lingvopoetik qatlamdorligini oshirish maqsad qilingan bo'ladi. "Chimildiq" spektakli tilida ham duolar kommunikativ, ritual-performativ, ijtimoiy-axloqiy funksiyalarda qo'llanilgan bo'lib, lingvopoetik jihatdan alohida tadqiqot olib borishni talab qiladi.

Asardagi checha (momo) nutqida duo folklorizmidan bir necha maqsadlarda foydalanilgan. Bunday ritual nutq semantikasida "ezgu tilaklar tilash", "ilohiy olam bilan ruhiy aloqa o'rnatish", "himoya maydonini hosil qilish" kabilar yetakchilik qiladi. Duolar shu kabi ma'nolar asosida shakllanganligi uchun ularning shakliy tuzilishi ham barqaror holga kelgan. Biz tadqiqotimizda lingvotransformatsiyani asos matn va sahna talqini o'rtasidagi aloqadorlik doirasida ko'rib chiqyapmiz. Bu jihatdan qaralganda ham jiddiy transformatsion holatlar majudligi kuzatildi. Masalan, matndagi "Omin, qo'shgani bilan qo'sha qarib, uvali-juvali bo'lishsin" gapi ijroda "Qani iloho omin, qo'shgani bilan qo'sha qarib, uvali juvali, serfarzand serdavlat bo'lishsin, qadamlari tekkan joy gulu nurga to'lsin, rizqlari hamisha butun bo'lsin" tarzida o'zgartirilgan. Semantik jihatdan matndagi duo nutqi saqlangan, struktur jihatdan ham bir qadar saqlangan, biroq og'zaki nutqda faol qo'llanadigan duo qoliplaridan ham erkin foydalanilgan. Natijada duo nutqining musiqiyliги oshgan, ta'sirchanlik kuchaygan va ijro bilan bog'liq "kommunikativ bo'shliq" o'zni xalqona iboralar bilan to'ldirilgan.

"Chimildiq" asari matnida folklorizmlar ritual-etnografik va ramzlar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Shu tarzda asar lingvopoetik tadqiqotlar uchun ahamiyatli manbaga aylangan. Matndagi olqish-duolar, hazil-mutoyibalar, jest-mimikalar, dekoratsiyadagi bezaklar, aktyor va aktrisalarning milliy-marosim liboslari va boshqa omillar lingvopoetik jihatdan tadqiq qilishga arzirli materiallar hisoblanadi. Avvalo, asar nomining o'zi etnografizm sifatida e'tiborni jalb qiladi. Asarning markaziy ob'ekti bo'lgan chimildiqning sahna o'rtasiga o'rnatilishi ham juda muhim yechim sanaladi. U shunchaki bir makonni ifodalovchi unsur emas, balki sakral makon, ya'ni nikohning muqaddas ekanligini ta'kidlash va yangi hayot bosqichiga o'tish ramzi hisoblanadi. Quyidagi parchada ayni ma'no nihoyatda ta'sirchan tarzda ifodalangan:

"- Otam orzu-umidlarimni o'ldirib, chimildiq deb atalmish qafasga tiqib qo'ydilar!

- Hay-hay, chimildiq qafas emas, muqaddas joy, bolam!

- Qafas! Uyga qaytib borib otamning boshini xam qilaman!

- Kapalagimni uchirma, otangning boshini xam qilib, baxtli bo‘lolsan. Chimildiqqa xiyonat qilib, qochib, armon bilan yurganlar chimildiq ko‘rmay, nikohsiz farzand ko‘rib, uzoqlarda yurganlarning taqdiriga havas qilma!”

Dialogdan ma’lum bo‘ladiki, chimildiq ramziy ma’nolarni o‘zida mujassam qilgan ikki qutbli obraz sifatida tasvirlangan. Kelin uchun “qafas, cheklov, jazo” bo‘lgan bu makon momo uchun “muqaddas va shu bois muhokama qilish mumkin bo‘lmagan kollektiv ong mahsli.” Unga xiyonat qilganlar umr bo‘yi armon va afsusda hayot kechiradilar. Momo nutqidagi quyidagi jumlar ham chimildiqning muqaddas maskan sifatida talqin qilinganligini dalillaydi: “Xayriyat, muqaddas chimildiqqa, urf-odatimizga xiyonat qilishmadi. Yaratganning buyurgani bilan bino bo‘lgan uya buzilmadi.”

Asardagi marosimlar ham folklor-etnografik formulalarga boyligi bilan e’tiborni jalb qiladi. Masalan: *“Urf-odatimizni oxirigacha qilaylik. Nonni keliningizning qo‘ltig‘iga qistiring, suprangizni yoying, qo‘lingizda 3 marta olib keliningizga undan tuting. Keliningizning suprasidan don-dun arimasin! Endi bir dona qandni og‘zingizda keliningiz keliningizni og‘ziga tuting.”* Mazkur parchada qaynona-kelinning ilk muloqoti maxsus ritual asosida amalga oshiriladi. Undagi *“Keliningizning suprasidan don-dun arimasin!”* gapi duo-olqish sintaktik formulalariga muvofiq tarzda shakllantirilgan. Shuningdek, *“Turmushlari novvotday shirin bo‘lsin. Ilohim rizqli-nasibali bo‘lishsin”* olqish-duolari ham semantik jihatdan rizq, baraka va totuvlik konseptlarini ifodalaydi.

“- Tuf-tuf qo‘yinglar, ko‘z tegmasin!”

- Tuf-tuf, ko‘z tegmasin!

- Suqlaringiz ham tegmasin!

- Tuf-tuf, suqumiz ham kirmasin!”

Ayollar nutqidagi suq-nazar tegmasin mazmunida “tuf-tuf”lash folklor-etnografik formulasi ham “himoya magyasi”ni yaratish, “yomonliklardan muhofaza qilish” maqsadini ifodalovchi verbal-ritual akt hisoblanadi. Bunday vazifaga xoslangan formulalar folklorshunoslikda apotropey (yun. apotropaios - “qaytaruvchi”, “baloni daf etuvchi”) termini bilan izohlanadi. Mazkur ifodalar asarning sahna talqinida ayol aktrisalari tomonidan mazmuni saqlangan holda shakliy o‘zgarishlar bilan ijro etilgan.

Asar yakunida 24 misradan iborat “Kelin salom” matni ham berilgan bo‘lib, yakunlovchi funksiyani bajaradi.

Xashladig-u, xashladik,

O‘rtaga gilam tashladik.

Qabul aylang qudalar,

Kelin salomimni boshladik.

Nikoh marosimi tarkibida aytiladigan, kelinning yangi ijtimoy maqomga o'tishi, oila a'zolariga ehtirom ko'rsatishi kabi ma'nolarni ifodalovchi mazkur aytim ham sahna talqinida aktrisalarning improvizatsiyasi asosida muayyan transformatsiyalarga uchragan holda ijro etilgan.

Bu holatni asar matniga xiyonat deb baholab bo'lmaydi. Agar tarixiy voqelik qalamga olingan asar bo'lganida edi, matnga sodiq qolishni talab qilish mumkindir. Biroq, xalqona mavzudagi, folklor-etnografik materiallarga boy asarga aktyorlar ham o'z tajribasi, saviyasi va mahoratiga ko'ra dahl qilishlari mumkin bo'ladi. Bunda sahna ijrosidagi vaqt oralig'ida "kommunikativ bo'shliq" yuzaga kelmasligi, hududiy xosliklarni neytrallashtirish, nutq uslubini asar voqeligiga moslashtirish kabi bir qator omillarga alohida e'tibor beriladi.

"Chimildiq" dramasidagi folklorizmlar lisoniy jihatdan milliy-madaniy kodni ifodalasa, marosim nuqtayi nazaridan o'tish ritualini, semiotik jihatdan esa taqdir, hayotning davomiyligi, oila, himoya, baraka kabi konseptlar tizimini ramziylik asosida ifodalaydi. Shu bois, mazkur asardagi folklorizmlar oddiy etnografik ma'lumotlar emas, balki asar badiiyatini ta'minlovchi lingvopoetik vositadir.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, folklorizm atamasi lingvopoetik tadqiqotlarda badiiy matn tarkibiga kiritilgan xalq og'zaki ijodiga xos barqaror va yaxlit birliklarni izohlash uchun ishlatiladi. Mazkur birliklar matnda milliy-madaniy kodni faollashtirish, jonli nutq koloritini yaratish, ekspressivlikni kuchaytirish va personaj nutqini individuallashtirish vazifasini bajaradi. Qo'shiq, lapar, latifa, maqol-matal, aforizm hamda milliy o'yin shakllari muayyan badiiy-estetik maqsad asosida qo'llanilib, asarning intertekstualligini ta'minlaydi. Shu tarzda folklorizmlar matnning semantik qatlamini boyituvchi va milliy-madaniy xotira bilan bog'lovchi muhim lingvopoetik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Axmedova A. Cho'lpon asarlarida intertekstuallik // O'zbek tilini dunyo miqyosida keng targ'ib qilish bo'yicha hamkorlik istiqbollari mavzusidagi xalqaro ilmiy- amaliy anjuman materiallari. – Toshkent. 2020.
2. Ergashova B. Lingvokulturologiya – til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi // Xorijiy filologiya: til, adabiyot, ta'lim ilmiy- uslubiy jurnal. – Samarqand. 2022.
3. Fayzullayeva M. Diniy markerlangan allyuziya va uning turlar. Scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan", <https://journal.fledu.uz>. 2020.
4. Israilova S. Ranglarning etnolingvistik va milliy-madaniy xususiyatlari // O'zbekiston Til va madaniyat. Lingvistika. – Toshkent. 2022 Vol 3 (1) www.uzlc.navoiy-uni.uz

5. Jo'rayeva M. Tohir Malik hikoyalarida intermatnlarning ahamiyati. Educational Research in Universal Sciences https://t.me/Erus_uz Multidisciplinary Scientific Journal, 2023. .
6. Mahmudov N. Toil tilsimi tadqiqi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2017.
7. Mahmudov N. Olamning lisoniy manzarasi va so'z o'zlashtirish// O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2015.
8. Xudoyberganova D. Til. Tafakkur. Madaniyat. Ilmiy risola. – Toshkent: Nodirabegim, 2020.
9. Йўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. –Тошкент: Фан, 2007.
10. Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент, 2019.